O'RTA OSIYODA CHO'L MINTAQASINING EKOLOGIK OQIBATLARI

Olimjon Bahodir o'g'li Ozodqulov
Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti talabasi
olimjonozodqulov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada Markaziy Osiyodagi cho'l mintaqasining faunasi va florasi haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Cho' hududidagi ekologik vaziyatlar talqin etilgan.

Kalit so'zlar: fauna, flora, ekovaziyat, chiqindi, Usyurt plato, radiatsiya.

ECOLOGICAL IMPACTS OF THE DESERT REGION IN CENTRAL ASIA

Olimjon Bahodir ogli Ozodkulov
Student of Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region
olimjonozodqulov@gmail.com

ABSTRACT

The article provides detailed information on the fauna and flora of the desert region of Central Asia. The ecological situation in the desert is interpreted

Key words: fauna, flora, ecosystem, waste, Usyurt plateau, radiation.

KIRISH

Markaziy Osiyo hududida ishlab chiqarishning keng miqyosda taraqqiy etishi tabiat bilan inson o`rtasidagi munosabatlarni keskinlashtirmoqda. Bu keskinlashuv odatda atrof muhitning ifloslanishi, tuproq va o`simlik qoplamlarining buzulishi, kambag`allashuvi va boshqa ko`rinishlarda ifodalanadi. Har bir tabiiy kompleks bu jihatdan ma`lum ekologik ahvolga ega bo`lib, ular bir-birlaridan ushbu ahvolning og`ir yengilligi, murakkabligi, majmualigi bilan farq qiladi. Ekologik ahvol umumiy tushuncha va hudud uchun nisbatan barqaror xususiyatlarga ega. Shuning uchun ham uzoq muddat davomida deyarli o`zgarmasligi, ya`ni birdek yetishi mumkin. Lekin ekologik ahvol ba`zan og`irlashuvi, ba`zan yengillashuvi ham mumkin, bu hol ishlab chiqarish maromiga bog`liq, uni atrof muhitga ta`siri tezlashsa ahvol og`irlashadi va aksincha oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ekologik ahvolni turli darajada sodir bo`lishi hududda har xil vaziyatlarni shakllantiradi. Ekologik vaziyat ekologik ahvolni ma`lum bir vaqt mobaynidagi holati, binobarin, u beqaror bo`lib makonda vaqt mobaynida bir vaziyatdan ikkinchi vaziyatga tez orada o`zgarishi mumkin.

Demak, ekologik vaziyat makonda ma`lum bir vaqt mobaynida sodir bo`ladi hamda ahvolni aniq va ravshan aks ettiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Markaziy Osiyoda ekologik vaziyatlar joylarda tabiiy resurslardan foydalanish darajasi, ishlab chiqarishni rivojlanirish, atrof muhit ifloslanishining oldini olish tadbirlari qo`llanilishi ko`lamiga qarab turli miqyoslarda shakllanmoqda. Tadqiqotlar natijasiga ko`ra ekovaziyat majmuali, ayrim guruhli va ma`lum bir omil (yoki tabiiy komponent) bilan bog`liq holda tarkib topishi mumkin ekan. Majmuali ekovaziyat deyarli barcha tabiiy komponentlarning o`zgarishi oqibatida tarkib topadi. Masalan, Orolbo`yidagi vaziyatni haqiqatdan ham majmuali, deb hisoblash joiz, chunki, u hududda barcha tabiiy komponenetlar cho`llashish jarayonida tubdan o`zgarishga uchrab, avvalgi gidromorf vaziyat endilikda ksyeromorf, gidrogalomorf va avtomorf vaziyat bilan butunlay almashmoqda.

Ekovaziyat ba`zan bir yoki komponenet bilan bog`liq holda yuzaga keladi. O`rta Osiyoda aksariyat katta hududlarda vaziyat suv resurslarining ifloslanishi tufayli xatarlidir. Daryo suvlarining ichimli suvi sifatida ishlatib bo`lmasligi, ulardan sug`orishda foydalanganda tuproqda sho`rlanish hodisasining rivojlanishi, shuningdek, tuproqning turli chiqindilar bilan ifloslanishi vaziyatni jiddiylashtirmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko`ra Markaziy Osiyo respulikalarida suv resurslari bilan bog`liq bo`lgan ekovaziyat ustuvor bo`lib, atmosfyera havosining ifloslanishi va boshqa sabablar bilan bog`liq vaziyatlar keyingi o`rinlarni egallaydi.

Inson xayotini turli ekologik xavflardan asrash keyingi vaqtlarda eng muhim masalalardan bo`lib qoldi. Ekologik xavf-xatarning sabablariga texnologik va ekologik krizislarni kiritish mumkin. Ekologik xavf iqtisodiyotning nazoratsiz rivojlanishi, texnologiya va texnikaning orqada qolishi, tabiiy va antropogen avariya va falokatlarning yuz berishi natijasida inson, o`simlik xamda xayvonot olami yashaydigan muhidning buzilish ehtimolligi, buning oqibatida tirik organizmlarning mavjud bo`lish sharoitlariga moslashishi buziladi.

Ekologik xavf-xatarning eng kuchli obektlari AES, kimyo sanoati, neftni qayta ishlaydigan korxonalar, truboprovodlar transport hisoblanadi. Albatta, bulardan tashqari bizga sezilmaydigan texnologik chiqindilar xavo, suv, tuproq, o`simlik va boshqa organizmlarni sekin-asta zaharlab kelmoqda, bular ma’lum vaqtdan so`ng to’satdan katta xududga kuchli ta’sir qilishi ham mumkin. Inson salomatligiga texnogen chiqindilarning faol ta’siri to`g`risida 70—yillarda bir qator olimlar ogohlantirgan edilar. Masalan, yashash muxitida radiatsiya, kimyoviy birikmalarning ta’siri kabi mutagen omillarning keskin ko`payishi kuzatilsa, u holda odamning

genetik axboroti buzilishi mumkin. Bu hodisa insonning genetik asosining buzilishi xavfidan darak beradi. Buning tasdig`i sifatida keyingi 30 yil mobaynida rivojlangan mamlakatlarda nuqson bilan tug`ilgan bolalar miqdori keskin ko`payganligini ko`rsatish mumkin. Rossiyaning Perm shahrida yodorganik va ftororganik sintez ishlab chiqariladigan mintaqada 12-17 yoshdagi o`g`il bolalarning 57%, qiz bolalarning 82%i qalqon bezining gipyerplazi(to`qimalarda strukturali elementlar sonining ortishi), buyrak yuqorisining buzilishi (disfunksiya) va boshqa kasalliklar bilan xastalangan.

NATIJALAR

Qurg`oshin va simob chiqindilari nihoyatda tahlikali. Ularning ozgina miqdori ham bolalarning bosh miyasi o`sishiga jiddiy ta’sir ko`rsatadi. Saraton kasalini o`rganuvchi xalqaro agentlikning xabariga ko`ra hozirgi vaqtda ishlab chiqarish jarayonida taxminan 50 turdagi modda kishini rak kasali bilan og`rishiga ta’sir etishi mumkin, epidemiologiya tadqiqotlarining ko`rsatishicha, taxminan 100 turdagi modda kanserogenli xususiyatga ega ekan. Bularning barchasi kuchli ekologik xavf to`g`risida xabar beradi. Bizningcha, eng avvalo sanoat korxonalarida chiqindilarning eng kam miqdorda tashqariga chiqishini ta’minlashga erishish o`ta dolzarbdir. Chunonchi, Moylisuv(Qirg`iziston) daryosining qirg`oqlari yoqasida 1944 yildan to 1964 yilgacha uran rudasini qayta ishlash chiqindilari ko`milgan. Xozirgi vaqtda qoldiqlar saqlanadigan 23 ta joy mavjud. Bu yerlarda selni to`sadigan to`g`onlarni mahkamlash va ko`chki xavfi bo`lgan joylardagi qiyaliklarni mustaxkamligini ta’minlash lozim. Navoiy viloyatidagi uran qoldiqlari saqlanadigan joy ham ekologik jihatdan xavfli ifloslantirish o`chog`i xisoblanadi. Bu yerdagi radioaktiv qumni shamol uchirishi xavfi bor.

Orol dengizining tezkorlik bilan qurib borayotganligi xususan O`zbekistan xududi uchun jiddiy xavf, axir dengiz butunlay qurisa uning o`rnida maydoni 6,6 mln. ga dan ziyod qum va tuzdan iborat ulkan Orol cho`li tarkib topadi, buning ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari xozirdan ma’lum. Qoraqalpoqiston, Xorazm, Toshhovuz vohalarida tabiat-xo`jalik-aholi tizimida jiddiy o`zgarishlar bo`lishi mumkin.

Qizilqum, Qarshi cho`li, Ustyurt platosida keyingi vaqtlarda ma’danlarni qidirish, neft va tabiiy gaz qazib olish va boshqa maqsadlarda keng miqyosda texnologik jarayonlar amalga oshirilmoqda. Buning oqibatida katta maydonlarda yaylovlar ishdan chiqmoqda, ya’ni harakatdagi qumlar maydoni kengayishi tufayli qorako`l qo`ylari boqiladigan tabiiy yaylovlarda degradasiya kuchayish tendensiyasi yuz bermoqda. Bu xodisa voxalar bilan cho`l tutashgan mintaqada ham

barqarorlashmoqda. Barxan qumlari maydonining kengayishi jiddiy ekologik xavf, uning oqibatlari barchaga ayon.

Demak, respublikada ekologik xavfsizlik masalasi yetarli darajada tahlikali, uni ma'lum majmuali dasturlar asosida bosqichma-bosqich ijobiy hal qilish amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu borada uzoqqa mo`ljallangan ekologiyalashtirilgan iqtisodiy strategiya zarur.

MUHOKAMA

O`rta Osiyo tabiiy resurslarga boy va xilma-xildir. Tabiiy resurslardan xozirda foydalanish holati yuqori darajada, deb bo`lmaydi. Ulardan foydalanish jarayonida ko`plab muammolar kelib chiqqan. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish ekologik hamda ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan foydalidir.

Markaziy Osiyo davlatlarida o`ziga xos ekologik vaziyatlar tarkib topgan. Ular ma'lum rivojlanish yo`nalishiga ega. Respublikada ma'lum ekologik xavf manbalar ham mavjud. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash uchun qator tadbirlar ishlab chiqilgan va amalga oshirilmoqda. O`zbekistonda moddiy ishlab chiqarishning keng miqyoslarda rivojlanishi Chirchiq, Ohangaron, Farg`ona vodiysida, Qizilqum past tog`lari etaklarida, Surxondaryo, Qashqadaryo, Zarafshon voxalarida bir necha sanoat va transport tugunlari, shaxarlarni tarkib topishiga olib keldi.

XULOSA

Inson Yer kurrasining qiyofasini o'zgartirishda katta geologik kuch sifatida vujudga kelganini V.I.Vernadskiy tomonidan ta'kidlab o'tilgan edi. Insonning tabiiy jarayonlardan noto'g'ri foydalanishi natijasida XX asrning o'rtalarida ekologik muammolar juda avj olib ketdi. Ekologik muammo deganda insonning tabiatga ko'rsatayotgan ta'siri bilan bog'liq xolda tabiatning insonga aks ta'siri, ya'ni uning iqtisodiyotida, hayotda xo'jalik ahamiyatiga molik bo'lgan jarayonlar, tabiiy xodisalar bilan bog'liq bo'lgan har qanday xodisa tushuniladi. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash endilikda birinchi darajali va kechiktirib bo`lmaydigan vazifaga aylandi. Chunki, ichimlik suvlarining ifloslanganligi, joylarda atmosfera havosini chiqindilar bilan jiddiy to`yinganligi, buning natijasida aholi orasida turli kasalliklar tarqalganligi, sug`orma yerlarni sho`rlanib, yaylovlarning mahsuldorligini pasayib borayotganligi qishloq xo`jalik ishlab chiqarishiga salbiy ta'sir etayotganligi mamlakat miqyosida tub o`zgarishlarni amalga oshirish zarurligini uqtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. L.A.Alibekov "O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi". S..: "SamDU", 2006.

2. L.A.Alibekov, Nishonov. S.A “Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan ratsional foydalanish”. Toshkent. “O’qituvchi” 1983 yil.
3. P.Baratov “O’zbekiston tabiiy geografiyasi”. T..: “O’qituvchi”, 1996.
4. P.Baratov, M.Mamatqulov “O’zbekiston tabiiy geografiyasi”. T..: “O’qituvchi”, 2000.
5. P.Baratov “O’zbekiston tabiiy geografiyasini 7-sinf”. T..: “O’qituvchi”, 1996.
6. P.G’ulomov, A.Vahobov, A.Xasanov, “O’rta Osiyo tabiiy geografiyasi”. T.:“Mehnat”, 1995.
7. V.Kalonov, A.Hayitov, L.Erxanov “O’zbekiston geografiyasini maktabda o’qitish”. “Qarshi”. 2000.
8. V.A.Mayiseyev “Turkistonning yovvoyi tabiati” Toshkent “Sharq” 1996y.
9. V.I.Ratseka “Zopovedniki territorii Uzbekistana” Toshkent “O’zbekiston”. 1980 yil
10. O.Mo’minov, L.Baratov “O’zbekiston tabiiy geografiyasi 7-sinf”. T..: “Mehnat”, 2002.
11. V.A.Maiseyev, D.Yu.Kashkaryov, “O’zbekistonning hayvonot dunyosi”. T… O’qituvchi 1990 y.

REFERENCES

1. L.A.Alibekov “O’rta Osiyo tabiiy geografiyasi”. S..: “SamDU”, 2006.
2. L.A.Alibekov, Nishonov. S.A “Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan ratsional foydalanish”. Toshkent. “O’qituvchi” 1983 yil.
3. P.Baratov “O’zbekiston tabiiy geografiyasi”. T..: “O’qituvchi”, 1996.
4. P.Baratov, M.Mamatqulov “O’zbekiston tabiiy geografiyasi”. T..: “O’qituvchi”, 2000.
5. P.Baratov “O’zbekiston tabiiy geografiyasini 7-sinf”. T..: “O’qituvchi”, 1996.
6. P.G’ulomov, A.Vahobov, A.Xasanov, “O’rta Osiyo tabiiy geografiyasi”. T.:“Mehnat”, 1995.
7. V.Kalonov, A.Hayitov, L.Erxanov “O’zbekiston geografiyasini maktabda o’qitish”. “Qarshi”. 2000.
8. V.A.Mayiseyev “Turkistonning yovvoyi tabiati” Toshkent “Sharq” 1996y.
9. V.I.Ratseka “Zopovedniki territorii Uzbekistana” Toshkent “O’zbekiston”. 1980 yil
10. O.Mo’minov, L.Baratov “O’zbekiston tabiiy geografiyasi 7-sinf”. T..: “Mehnat”, 2002.
11. V.A.Maiseyev, D.Yu.Kashkaryov, “O’zbekistonning hayvonot dunyosi”. T… O’qituvchi 1990 y.